

Халматов Кудрат Абдувахабович
ПРОФЕССОР Э.Ж. СУЛАЙМАНОВ ЖАНА АНЫН ЖАРАТКАН ЭМГЕКТЕРИ
Халматов Кудрат Абдувахабович
ПРОФЕССОР Э.Ж. СУЛАЙМАНОВ И ЕГО ТРУДЫ
Khalmatov Kudrat Abduvakhovich
PROFESSOR E.ZH. SULAIMANOV AND HIS WORKS

УДК. 394

Аннотация. Үч миң жылдык тарыхы бар кыргыз эли жөн жай эле бүгүнкү күнгө чейин сакталып, жашап келе жаткан жок, анын себеби элдин байыркы салттуулугунда, улуттук баалуулуктарды ата мурас катары, баа жеткис байлык катары сактап келгендигинде. Бирок бүгүнкү күнгө келип Ата Мекенине, эл тагдырына кайдыгер караган муундун өсүп жатканы баарыбызды көп ойлонто турган суроого айланды. Ушул сыяктуу проблемаларды эмгектеринде ар тараптуу талкууга алган жана кенири журтка жайылткан профессор Э. Сулаймановдун кыргыз этнография илиминде орду чоң. Макалада Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин профессору Э.Ж. Сулаймановдун кыскача өмүр жолу, чыгармачылык илимий ишмердиги, жараткан эмгектери жана алардын өзгөчөлүтөрү жөнүндө маалыматтар берилген

Негизги сөздөр. Этнография, этнология, үрп-аадат, каада-салт, улуттук баалуулуктар, традиция, келечек, ааламдашуу.

Аннотация. Кыргызский народ, который имеет историю три тысячи лет, сохранился до наших дней, но это связано с тем, что народ сохранил национальные ценности как наследие предков, как бесценное сокровище. Но сегодня подрастающее поколение равнодушных к Родине, судьбе народа стало вопросом, над которым мы все задумываемся. Большое место в кыргызской этнографической науке занимает профессор Е. Сулайманов, который всесторонне обсуждал и широко распространял подобные проблемы в своих научных трудах. Статья содержит информацию о короткой жизни профессора Джалал-Абадского государственного университета им. Б. Осмонова Э.Ж. Сулайманова, творческой научной деятельности, творческих трудах и их особенностях.

Ключевые слова. Этнография, этнология, обряды, традиции, национальные ценности, традиция, будущее, глобализация.

Annotation. The Kyrgyz people, who have a history of three thousand years, have survived to this day, but this is due to the fact that the people have preserved national values as the heritage of their ancestors, as a priceless treasure. But today, the younger generation of those who are not indifferent to the Motherland, the fate of the people has become a question that we all think about. An important place in the Kyrgyz ethnographic science is occupied by Professor E. Sulaimanov, who comprehensively discussed and widely disseminated such problems in his works. The article contains information about the short life of Professor E.J. Sulaimanov of B. Osmonov Jalal-Abad State University, creative scientific activity, creative works and their features

Keywords. Ethnography, ethnology, rituals, traditions, national values, tradition, future, globalization.

Жалпы дүйнө жүзүнө этнографиялык изилдөөлөрү жана эмгектери менен таанылган окумуштуулардын арасында Итс Рудольф Фердинандович, Гадло Александр Вильямович, Токарев Сергей Александрович, Бромлей Юлиан Владимирович, Фрэнк Джеймс Джордж, Леви-Стросс Клод, Боас Франц, Малиновский Бронислав Каспар, Миклухо-Маклай Николай Николаевич, Тайлор Эдуард Бернетт, Морган Льюис, Дюркгейм Эмиль, Мид Маргарет, Пропп Владимир Яковлевич, Бенедикт Рут, Б.А. Рыбаков, Г.Е. Марков, С.П. Поляков, Гиренко Николай Михайлович ж.б. окумуштуулар бар экенин тарыхчы-этнографтар жакшы билишет.

Ал эми кыргыз этнографиясын жана этнологиялык маселелерин иликтөөгө айрыкча салым кошкон илимпоздордун арасында Белек Солтоноев, Н.А. Аристов, С.М. Абрамзон, Какен Мамбеталиева, Ө. Караев, Ю.С. Худяков, И.Б. Молдобаев, А. Баялиева, А. Асанканов, Реми Дор, Ху Чженхуа, Анвар Байтур, Астай Бутанаев, О.К. Каратаев, С. Кайыпов, Амантур Акматалиев, Т. Чоротегин, С.К. Алымкулова, А. Көчкүнов, Ч. Өмүрбеков, А. Жапаров, Б. Чыныбаев, Б. Акмолдоева, Г. Жумакунова, А. Ботобекова, Гундула Салк жана башка ар кыл илимий адистиктерде эмгектенген окумуштуулар бар.

Жогоруда тизмеленген дүйнөгө таанымал болгон этнографтардан жетиштүү билим алган кыргыз этнографтарынын арасынан Э. Сулаймановдун жараткан эмгектери менен илимий тыянактарын баса белгилеп кетүү зарыл.

Убагында Сулайманов Эртабылды Москва шаарындагы жогорку окуу жайда окуп, С.М. Абрамзон, Б.А. Рыбаков, С.А. Токарев, Г.Е. Марков, С.П. Поляков сыяктуу белгилүү тарыхчы-этнографтардан билим алган. Агайдын баштапкы тарыхый-этнографиялык иликтөөлөрү, илимий чыгармачылыгынын пайдубалы ушул көрүнүктүү этнографтардын жетекчилиги астында башталган.

Сулайманов Эртабылды Жолдошевич, тарых илимдеринин кандидаты, Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин Тарых кафедрасынын профессору Жалал-Абад областынын Ноокен аймагында жарык дүйнөгө келген. Жалал-Абаддагы педагогикалык окуу жайын, М.В. Ломоносов атындагы Москва мамлекеттик университетинин тарых факультетин бүтүргөн (1967-1974-ж.ж.). 1974-1977-жылдары СССР Илимдер Академиясынын Н.Н. Миклухо-Маклай атындагы Этнография институтунун аспирантурасында билим алып, 1983-жылы илимий диссертациясын ийгиликтүү коргогон. Ошондон бери илим-изилдөө мекемелеринде жана жогорку окуу жайларда окутуучулук кесипте: ириде Кыргыз илимдер академиясында илимий кызматкер, кийинки жылдарда Ош мамлекеттик университетинде, Жалал-Абад мамлекеттик университетинде тарыхтан сабак окуп келет. Көптөгөн илимий макалалардын, тарыхый-этнографиялык китептердин жана окуу усулдук колдонмолордун автору. Үй бүлөлүү, улуу кызы Айнура сот тармагында кызматкер, кичүү кызы Элнура тарыхчы.

Ушул тапта тарыхчы-этнограф Сулайманов Эртабылды Жолдошевич 75 жашка келип, сүйгөн кесип жолунда үзүрлүү эмгектенүүдө. Кыргызстандын көз карндысыз мамлекет болушу анын илимий көз карашына кенири жол ачты. Этнографтын тайгак болуп турган тоталитардык заманда деле өз пикирин тайманбай айтканы менен анын жемиши анча болгон эмес. Этнография илими совет маалында идеологиянын такай көзөмөлүндө болуп, улуттардын байыркы тарыхы менен этнографиясын изилдөө ар тараптуу өнүгө алган эмес. Ушундай шартта кыргыз элинин байыркы, орто кылымдардагы, жаны жана совет дооруна чейинки улуттук үрп-адат, каада-салт, элдик оозеки чыгармачылык жана башка нукура баалуулуктарын изилдөө жана анын дасыккан адиси болуу опурталдуу эле. Далай таланттуу тарыхчылар менен этнографтардын өз элинин өткөндөгүсүн иликтеген эмгектери текке кеткен, өздөрү болсо өткөндөгүсүн эңсегендиги үчүн куугунтукка алынган [Кененсариев, 1999]. Ошондуктан кыргыз илимпоздорунун дээрлик баары совет коомунун идеологиялык рамкасынын алкагында гана изилдөөлөрдү жүргүзүшүп, жергиликтүү элдердин байыркы улуттук адеп-ахлак, каада-салт, үрп-адат, тамак-аш, кийим-кече жана башка баалуулуктарын өздөрү каалагандай денгээлде изилдей алышкан эмес. Анткени советтик идеология үчүн элдердин байыркы тарыхы менен этнографиясынын изилдениши, элдерди нукуралуулукка тартып, советтик идеологияга каршы иштелип жаткан чакырык катары кабыл алынып, бул келечектеги коммунизмди куруудагы эң чон тоскоолдуктардан деп эсептелген. Ошол доордогу изилдөөлөр негизинен советтик духтун алкагында учурдагы саясий системаны жана анын идеологиясын бекемдөөгө жана аны андан ары өнүктүрүүгө багытталган десек жанылышпайбыз.

Эртабылды агайдын жаш кезинен эле кыргыздардын байыркы тарыхына, элдик оозеки чыгармачылыгына, улуттук баалуулуктарына кызыгуусу күчтүү болгон. Бирок совет доорундагы элдик салттардын унутулуп баратканы, бөтөн элдердин таасири менен келген жаны салттык көрүнүштөрдүн кыргыздардын нукура салттуу маданиятына

аралашып баратканы ар дайым ойлонууну талап кылган. Анткени кыргыздарды байыртадан бери сактап келген мына ушул салттык баалуулуктары унутулуп кетсе, келечекте кыргыз элин кандай тагдыр күтөт деген суроо жүрөгүн өйкөп келген. Байыркы кыргыз элинин өткөндөгүсү, эзелки каада-салты, тарых-таржымалы жаш өспүрүм үчүн али бузула элек дин, аралап өткүс чытырман, акыл жеткис тунгуюк эле.

Ушул жерден этнограф Эртабылды агайдын өз кесиби тууралуу ой толгоолорун окурман алдына тарта кеткенибиз он болоор. Тарыхчы баарынан мурда чыныгы тарыхты өзү үйрөнүп чыгып, чындыкты жазуусу керек. Мына ушул чындыкты өзүнөн кийинки урпактарга калтырышы керек. Элдин түпкүрүндөгү тарых-таржымалын алып чыгып, кайра элдин өзүнө тартуулоо ошол элдин рухун бийиктетет, элди азыркы ааламдашуу шартында ар кандай сырткы таасирлерден коргойт. Ким элек, ата тегибиз ким болгон, биздин сыймыгыбыз менен нукуралыгыбыз эмнеде болгон, кайда баратабыз, кандай кылсак улутту сактап калабыз деген далай суроолордун үстүндө ой жүгүртүп, тиешелүү жоопторду алганга шарт түзөт.

Үч мин жылдык тарыхы бар кыргыз эли жөн жай эле бүгүнкү күнгө чейин сакталып, жашап келе жаткан жок, анын себеби элдин байыркы салттуулугунда, улуттук баалуулуктарды ата мурас катары, баа жеткис байлык катары сактап келгендигинде. Буга кошумча бүгүнкү күндө Ата Мекенине, эл тагдырына кайдыгер караган муундун өсүп жатканына эмне себеп деген суроо да агайды көп ойлонто турган суроого айланды. Себеби эле элдин өткөн тарыхын жакшы билбегендигинде. Учурда улуттук сыймыктын анча болбой жатышы элибиздин үч-төрт мууну совет эли деген жалпы тарбияда өсүп, баатыр бабаларыбыздын тарых-таржымалын билбей, кыргыз улуттук духун, эзелки салтуу маданият менен каада-салтты унутуп, ата-тектин рухунан ажырап калганынын натыйжасы десек болот. Учурда бизге кыргыз элинин байыркы улуттук нукура жашоосун үйрөтүү, бабалардын элдик мурасын сактап калуу, замандын талабына жараша, алардын керектүүлөрүн калыбына келтирүү зарыл. Мына ушундай ой-толгоолор агайдын жүрөгүнүн түпкүрүн ойуп келген. Ушул аспектилерден алып караганда агай бүгүн кыргыз элинин эзелки каада-салты менен үрп-адатын, кийим-кечеси менен тамак-ашын, турак-жайы менен кол-өнөрчүлүгүн, учурдагы этно-маданий процесстерин, жалпы эле кыргыз элин турмуш-тиричилигин бардык жактан такай иликтөөгө алып, өзүнүн этнографтык милдетин ак аткарып келүүдө.

Агайга кыргыз элинин нукура салтын алгач толук үйрөнүп чыгууга, анализдеп үйрөнүүгө, тарых кылып жазууга ынтызарлыгы, жан дилинен кызыгуусу ушул адистикти тандап алууга талтпынткан.

Сулайманов Эртабылды Жолдошевич 150 дөн ашык жарыкка чыккан эмгектердин автору. Алардын ичинде 10 дон ашуун монография, ЖОЖ студенттери үчүн окуулуктар, ондогон окуу-усулдук колдонмолор, илимий жыйнактар жана макалалар бар.

Агайдын окумуштуулук өмүрүн ачкан да, мезгилдин талабына карабай элдин эзелки тарыхын изилдөөгө баш уруп, тобокелге салган да эн алгачкы изилдөөлөрү менен эмгектеринин жаралышы 80-90-жылдарга туура келет.

1982-жылы агайдын алгачкы илимий эмгектери катары “Традиции обработки металлов у киргизов” [Сулайманов Э, 1982], ал эми 1988-жылы “Предметы конской сбруи киргизов – памятник народной культуры” [Сулайманов Э, 1988] деген көлөмдүү эмгектери жарык көргөн. Аталган эмгектерде автор алгачкылардан болуп кыргыз элиндеги металл иштетүүнүн традициялык ыкмалары менен усулдарын иликтөөгө алып, кыргыз элинин нукура салттык маданиятын, кол-өнөрчүлүгүн даназалаган. Бул болсо кыргыз тарых илиминде али изилдөөгө алынбаган, актай барак бойдон турган проблемалардан болчу.

Сулайманов Эртабылды агайдын кийинки жылдардагы илимий изилдөө иштери Ош шаарынын тарыхына жана аймакта жашаган ар түрдүү элдердин маданиятын, этнодемографиялык, этномаданий процесстерин иликтөөгө арналды. 2000-жылдары Ош шаарынын тарыхын изилдөө иштери башталган учурда агайдын бир топ илимий эмгектери жана макалалары жарык көрдү. Атайын сериялар менен чыгып турган “Все про Ош”, “Ош-3000 и культурное наследие народов Кыргызстана”, “Диалог цивилизации” деп аталган

илимий жыйнактарда эле бир топ макалалары орун алган: Э. Сулайманов, Ю. Зандепровский, И. Бушков, А. Насиров “Новые исследования на Ошском поселении эпохи бронзы” [Сулайманов Э, Зандепровский Ю, 2000]; Э. Сулайманов, К. Малтаев, И. Молдобаев, А. Насиров “Раскопки городища Ооз-Дебе в 2000 г.” [Сулайманов Э, Малтаев К, 1998], Э. Сулайманов, Э. Сулайманова, А. Эмилова “Ош на великом шелковом пути” [Сулайманов Э., Эмилова А. 2001], Э. Сулайманов “Южные регионы Кыргызстана: семья и этнокультурные традиции” [Сулайманов Э., 2003] ж.б. Аталган илимий эмгектер менен макалалар агайдын аталган жылдарда жасаган илимий эмгектеринин айрымдары гана, аларды толук жазып чыгуу көп убакытты жана оорунду ээлейт. Кызыккан изилдөөчүлөр 2000-жылдарда үзгүлтүсүз басылып чыгып турган жогоруда аты аталган жыйнактарды барактаса эле, агайдын илимий эмгектерине күбө болот. Демек, “Ош-3000” мамлекеттик дирекциясында жана Ош шаарынын 3000 жылдыгын аныктоодо агайдын эмгегеги опол тоодой экени талашсыз.

2005-жылдан тартып профессор Э. Сулайманов Б. Осмонов атындагы Жалал Абад мамлекеттик университетине атайын чакыруу менен келип, алгач Жалпы тарых кафедрасынын башчысы, кийин Тарых кафедрасынын профессору болуп эмгектене баштайт. Алдыда агайдын Жалал Абад жергесинде жасаган эмгектерине көңүлүнүздөрдү буралы.

Жакынкы мезгилдерге чейин айрым советтик этнографтардын эмгектерин кошпогондо түздөн-түз кыргыз элинин этнографиясына арналган илимий эмгектер жокко эсе болгондугу баарыбызга белгилүү.

2009-жылы Сулайманов эртабылды “Кыргызстандын этнографиясы” [Сулайманов Э., 2009] деп аталган окуу усулдук колдонмосун алгачкылардан болуп жарыкка чыгарган. Окуу колдонмодо кыргыз этнографиясы боюнча негизги маселелер, орчундуу учурлар катылып, тесттик сынак-суроолор менен байытылган. Бүгүнкү күндө аталган колдонмо кыргыз этнографиясын окуп үйрөнүүдөгү негизги окуу куралдарынын бири катары кызмат кылууда. Ушул эле жылы агайдын авторлугунда “Этнология” деген окуу-усулдук көргөзмө басмадан чыгат. Бул окуу куралында дагы агай акыркы билим-берүүгө коюлуп жаткан талаптарды эске алып, тесттик сынак-суроолорду берген жана бул студенттер үчүн абдан ынгайлуулукту жаратып келүүдө.

Баса белгилеп кетүүчү дагын бир нерсе: Эртабылды агай Кыргызстанда алагачкылардан болуп өз сабактарында тесттик системаны колдонгон. 1990-жылдардын башында Кыргызстандын жогорку окуу жайларында компьютер окуу процессинде колдонула элек болчу. Андыктан, ал тесттик суроолорду бланкалык системада түзүп, студенттердин билимин кылдат текшерүүгө жетишкен. Бул тажрыйбасын агай азыр да өркүндөтүп улантып келет.

2010-жылы тарых адистигинде окуган студенттер үчүн “Этнография” [Сулайманов Э., 2010] деген окуулугун жана “Тарых адистигине киришүү” деп аталган окуу-усулдук колдонмосун орус жана кыргыз тилдеринде жарыкка чыгарган. Бул болсо кыргыз этнографиясы менен тарыхын жакындан таанып блүүдө зор каражат болуп берди.

2012-жылы агайдын “Тарых адистиги: бүтүрүүчүлөр үчүн окуу-усулдук колдонмо, тесттик сынак-суроолор” [Сулайманов Э., 2012] китеби кыргыз, орус тилдеринде, ал эми 2013-жылы “Кыргызстан тарыхы: “Тарых” эмес адистиктер үчүн окуу-усулдук колдонмо, тесттик сынак-суроолор” [Сулайманов Э., 2013] кыргыз, орус тилдеринде басмадан чыгат. Ушул эле 2013-жылы “Орусия тарыхы: окуу-усулдук колдонмо, тесттик сынак-суроолор, 1-2-китеп болуп, кыргыз, орус тилдеринде басылып чыгат.

2016-жылы агайдын эки усулдук колдонмосу: “Ата-Мекен тарыхы: тарых эмес адистиктер үчүн окуу-усулдук колдонмо, тесттик сынак-суроолор, “Кыргызстан тарыхы: атайын орто окуу жайлары жана орто мектептер үчүн окуу усулдук колдонмолору [Сулайманов Э., 2016] кыргыз, орус тилдеринде жарык көрөт. Предметтер боюнча сунуш кылынган окуу китептеринде жана окуу-усулдук колдонмолордо ар бир бөлүм өзүнчө бөлүп берилип, андагы тарыхый процесстер, тарыхый окуялар кенен чагылдырылган. Алар азыркы күнгө чейин студенттердин өздүк китепчеси катары колдонулуп келүүдө. Ушул

жерден агайдын орус жана кыргыз тилдеринде эркин сүйлөгөндүгүн эле эмес, грамматикалык жактан туура жана эркин жаза турганын да баса белгилеп кетүү абзел. Анткени акыркы мезгилдерде орус тилинде жарык көргөн эмгектердин азайып кетип жаткандыгы даана сезиле баштады.

2021-жылы Э. Сулайманов жана Г. Чыныкеевалар тарабынан “Орусия тарыхы: тарых адистигинде окуган студенттер үчүн лекциялар курсу” [Сулайманов Э., Чыныкеева Г. 2021] басмадан чыгарылды. Бул эмгекте авторлордун Орусия тарыхын терен анализдеп, андагы ар бир доорлорду, тарыхый окуяларды хронологиялык тартипте бергендигин баса белгилеп кетүү абзел.

Окуу китептер, монография, окуу-усулдук колонмолорду жазуу менен бирге агай жергиликтүү жана чет-өлкөлүк илимий конференцияларга активдүү катышып, кыргыз элинин байыркы, орто кылымдардагы, жаны жана учурдагы салттык маданиятына, этномаданий жана этнодемографиялык процесстерине байланыштуу актуалдуу маселелерди көтөрүп, баалуу материалдарды жазып келет. Агайдын илимий макалалары менен илимий тыянактары өзүнчө макала жазууну талап кылгандыктан биз айрымдарын гана мисал келтирип өттүк.

Акыркы жылдарда Кыргызстандын жогорку окуу жайларына чет-өлкөлүк студенттердин келиши менен окуу жайларда англис тилиндеги окуу куралдарына муктаждык пайда болду. Бул муктаждык агайдын көнүлүн бурбай койгон жок. Э.Жолдошевич 2021-2022-жылдары Э.Молдомусаева, В.Анарбекова жана А.Сопукуловалар менен биргеликте “Кыргызстан: тарых, география”, “Кыргызстан: история и география, учебно-методическое пособие и тест-вопросы для студентов высших учебных заведений” [Сулайманов Э., Молдомусаева А., В.Анарбекова, 2022] деп аталган окуу-усулдук колдонмолорун кыргыз, орус, англис тилдеринде жарыкка чыгарып, чет-өлкөлүк студенттер үчүн дагы Кыргызстандын тарыхы менен географиясын таанып билүүдө зор салымын кошо алды.

2000-жылы агайдын илимий устаттык тажрыйбасын алыстан угуп, түбү кытай, америкада жашап калган жаш илимпоз Лью Морган атайын Aireks (Айрекс) программасы менен келет. Л.Морган агайдын түздөн түз илимий жетекчилиги менен Кыргызстанда талаа этнографиялык изилдөөлөрдү жүргүзгөн. Илимий изилдөөлөрдүн жыйынтыгында ал 2002-жылы АКШ да докторлук диссертациясын ийгиликтүү жактап, андан соң көлөмдүү китебин [Морган Лью, 2012] да чыгарган. Лью сыяктуу жаш илимпоздордун деңиздин ары жагынан бери келип, агайдан илимий кеңештерди, изилдөө усулдарын үйрөнүп, тоодой ийгиликтерге жетишип жатканы Сулайманов Эртабылдынын мыкты устат экенинен кабар берет.

Э. Жолдошевич жараткан эмгектерде негизинен кыргыз элинин нукура салттуу маданияты, үрп-адаты менен каада-салты, кийим-кечеси менен тамак-ашы, элдин келечеги өндүү маселелер көтөрүлүп, аларды изилдөө жана пайда болгон илимий тыянактарды кийинки муунга жеткирүү өзүнүн ыйык милдети деп эсептейт. Бул милдетти аткаруунун алкагында тандап алган кесиби менен сыймыктанат.

Сулайманов Эртабылды Жолдошевич өз эмгеги менен элдин рухун жаны барактарын ачып жаткан, эл башынан өткөн тарыхты бурмалабай, нарктуулукту, улуттук баалуулукту даназалап, кийинки муунга рухий үрөн кылып берип жаткан, кыргыз уулдары менен кыздарына канат, күч берип келген асыл инсан. Мааракелүү юбилей жашыңыз кут болсун Эртабылды агай!.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Кененсариев Т. Тандалган макалалар. – Ош.: Ошобласттык басмаканасы, 1999
2. Сулайманов Э. Традиции обработки металлов у киргизов. – Фрунзе: Илим, 1982
3. Сулайманов Э. Предметы конской сбруи киргизов – памятник народной культуры. Фрунзе, 1988
4. Сулайманов Э., Ю. Зандепровский, И. Бушков, А. Насиров. Новые исследования на Ошском поселении эпохи бронзы. Сб.: Ош и Фергана: археология, новое время, культурогенез, этногенез. Сер.: “Ош-3000 и культурное наследие народов Кыргызстана”. Вып. 4. – Бишкек, 2000. Сс.76-77
5. Сулайманов Э., К. Малтаев, И. Молдобаев, А. Насиров “Раскопки городища Ооз-Дебе в 2000 г. //Сб.: Ош и древности Южного Кыргызстана. Сер.: Ош-3000 и культурное наследие народов Кыргызстана”. Вып.5. – Бишкек, 2000,сс.33-49
6. Э. Сулайманов, Сулайманова Э., Эмилова А. Ош на великом шелковом пути. //Диалог цивилизации. Вып. 2. Развитие государственности в условиях взаимодействия кочевыхобществ и оседлых оазисов в зоне Великог Шелкового пути. (По материалам международной конференции). – Бишкек, 2003, сс 106-108
7. Э. Сулайманов “Южные регионы Кыргызстана: семья и этнокультурные традиции. //Диалог цивилизации. Вып. 3 – Бишкек: Илим, 2003, сс 137-141
8. Сулайманов Э. Кыргызстандын этнографиясы. Окуу усулдук колдонмо жана тесттик сынак-суроолор. – Жалал-Абад,2009, 152 б.
9. Сулайманов Э. Этнография. Тарых адистигинде окуган студенттер үчүн окуулук. – Жалал-Абад, 2010, 300 б
10. Сулайманов Э. Тарых адистиги: бүтүрүүчүлөр үчүн окуу-усулдук колдонмо, тесттик сынак-суроолор. - Жалал-Абад, 2012, 7.5 бт., 122 б
11. Сулайманов Э. Кыргызстан тарыхы: “Тарых” эмес адистиктер үчүн окуу-усулдук колдонмо, тесттик сынак-суроолор. – Жалал-Абад, 2013, 158 б
12. Сулайманов Э. Ата-Мекен тарыхы: тарых эмес адистиктер үчүн окуу-усулдук колдонмо, тесттик сынак-суроолор. Кыргыз, орус тилдеринде. – Жалал-Абад, 2016, 162 б.
13. Сулайманов Э. Кыргызстан тарыхы: атайын орто окуу жайлары жана орто мектептер үчүн окуу усулдук колдонмо. Кыргыз, орус тилдеринде. - Жалал-Абад, 2016, 7.5 б.т.
14. Э. Сулайманов, Г. Чыныкеева. Орусия тарыхы: тарых адистигинде окуган студенттер үчүн лекциялар курсу. – Бишкек: “Avrasya Press”, 2021, 22 б.т., 432 б.
15. Э. Сулайманов, А Молдомусаева, В. Анарбекова. Кыргызстан: тарых, география. Жогорку окуу жайлардын студенттери үчүн окуу-усулдук колдонмо жана тесттик сынак-суроолор. Кыргыз, орус тилдеринде. – Жалал-Абад, 2022, 154 б.
16. Э. Сулайманов, А Молдомусаева. Кыргызстан: тарых, география. Учебно-методическое пособие и тест вопросы для студентов высших учебных заведений. Орус, англис тилдеринде. – Жалал-Абад, 2022, 178 б.
17. Morgan Y. Liu. Under Solomons Throne. Uzbek Visions of Renewal in Osh. USA, 2012